

KOÇI BEY RİSALESİNİN İSLAM HUKUKU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammet Ata Şimşek

muhammetatasimsek@gmail.com, ORCID:0009-0004-8238-098X

Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Yalova, Türkiye

ÖZET: İslam tarihinde siyasetle ilgili mevzular daima tartışılmıştır. Mevzulara farklı açılardan bakan müellifler farklı türlerde eserler kaleme almışlardır. Bunlar arasında siyasetnameler, İslam siyaset literatüründe kendilerine özgü bir yer tutmaktadırlar. Muhtevalarında hem İslam hukukunun esaslarını hem de İslam öncesi devirlerden misaller barındırırlar. Günceli dikkate alıp ona çözümler sunmaları, teoriğin yanına pratiği de eklediklerini göstermektedir. Siyasetnameler arasında Koçi Bey'in risalesinin ehemmiyetli bir mevki bulunmaktadır. Dönemindeki otorite boşluğundan kaynaklı büyük sorunların olması, IV. Murad gibi celalli bir padişaha hitap etmesi, kendisinden önceki siyasetname müelliflerine nazaran tenkitlerinin yanına tahlil ve tekliflerini de eklemesi telif ettiği eserini orijinal yapmaktadır. Risale, sultanın yetkileri açısından değerlendirildiğinde İslam hukukuna uygun bir yapı arz ettiği görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELER: Siyasetname, İslam Hukuku, Koçi Bey, Sultan

EVALUATION OF THE KOCHI BEY TRACTATE IN TERMS OF ISLAMIC LAW

ABSTRACT: Political issues have always been debated in the history of Islam. Authors who look at the issues from different angles have written different types of works. Among these, political names occupy a unique place in Islamic political literature. In their content, they contain both the principles of Islamic law and examples from pre-Islamic times. The fact that they take into account the current and offer solutions to it shows that they add practice to the theoretical. Among the political books, Kochi Bey's treatise has an important position. The fact that there were great problems arising from the authority vacuum in his period, that he addressed a sultan like Murad IV, and that he added his analysis and proposals to his criticisms compared to the authors of the political book before him makes his work original. When the treatise was evaluated in terms of the powers of the sultan, it was seen that it had a structure in accordance with Islamic law.

KEYWORDS: Siyasetname, Islamic Law, Kochi Bey, Sultan

Gönderim Tarihi: 05.06.2024

Kabul Tarihi: 28.07.2024

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13140829>

1. GİRİŞ

Kendisiyle yönetimin öğrenildiği ilim olarak tarif edilen (Taşköprizâde, 1985) siyaset ilminin bütün insanlar tarafından bilhassa sultanlar ve idareciler tarafından öğrenilmesi gerekmektedir. Zira faziletli bir toplum oluşturmanın ve bundan faydalanmanın ancak bu yolla mümkün olduğu söylenmektedir (Fârâbî, 1986). Başka bir tarife göre ise siyaset, gücün tarifi, gücün elde edilmesinin yolu ve gücün kimlere ne kadar verilmesi gerektiği konularıyla ilgilenen bir ilimdir (Dinçer, 2018).

Siyasetin cemiyet içerisindeki ehemmiyetinden ötürü bu mevzuyla ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Sâsânî idarecilerine verilen andarzname, pendname gibi hükümdara nasihatler içeren Pers geleneği eserleri veya Hint geleneğinde yer alan Kelile ve Dimne gibi eserler Doğu'da bu nevi eserlerin geçmişinin çok eskiye dayandığını göstermektedir. Bunun yanında Eflatun, Aristo, La Fontaine gibi yazarların eserleri Batı'da da bu çeşit eserlerin kaleme alındığını göstermektedir (Uğur, 2001).

Siyasetnameleri İslam tarihindeki diğer eserlerden ayıran en temel husus tarihten yaptıkları nakillerle insanlığın tecrübesini de dikkate almalarıdır. Yalnızca İslam tarihinden değil İslam öncesi devirlerden de misaller getirmektedirler. Böylece bu alanda kendilerine mahsus özel bir yer edinmişlerdir.

Siyasetnameler, muhtevalarındaki ayet, hadis ve fikhî hükümler açısından fıkıh temelli yaklaşımla kaleme alınmış siyasî eserlerle benzerlik göstermektedir. Ancak fıkıh temelli eserlerle içerisindeki hükümlerin kesinlik bildirmesi hususunda ayrılmaktadır. Siyasetnamelerin içerisinde varılan neticeler

çoğunlukla bir kesinlik bildirmeyip tavsiye ve nasihat kabilinden değerlendirilir. Ayrıca İslam öncesi dönemlerden nakiller yapılması cihetinden de fıkıh temelli eserlerden ayrılmaktadır.

Hem geleneği dikkate alarak içinde bol miktarda geçmiş hükümdarlardan, devletlerden örnekler barındırır hem de günün şartlarını dikkate alarak muhtevastındaki mevzuları ve çözümleri ona göre şekillendirir. Siyasetnameleri özel yapan geçmiş ile şimdinin terkiğini yapmasıdır.

Dinî esaslar, ahlâkî kaideler, hükümdara dair mevzular, hükümdarın cemiyetle münasebeti, ordu, ordunun düşmanla mücadelesi, savaş mevzuları, idari yapılar, iktisada dair mevzular, vergiler ve halkın fakirliği siyasetnamelerde en çok ele alınan mevzulardır (Dinçer, 2018). Bu alana dair en meşhur eser Sultan Melikşah'ın veziri olan Nizâmülmülk'ün Siyerü'l-Mülûk adlı Farsça eseridir.

Bir siyasetname örneği olan Koçi Bey'in 1631 senesinde IV. Murad'a sunduğu risale arzlardan oluşmaktadır. Siyasetle uğraşması yerine edebiyatla ilgilenseydi, dile büyük katkısı olacağı söylenerek Koçi Bey'in edebî kabiliyeti övülmüştür (Tahir, 2016). Koçi Bey'in, risalesinde devlet içerisindeki çöküşe işaret etmesi açısından risalesi Montesquieu'nün Roma içindeki çöküşü anlattığı eserine benzetilerek kendisine "Türk Montesquieu" denilmiştir (Hammer, 1990).

Risalenin kendisine takdim edildiği hükümdar olan IV. Murad, kendisinden önce gerçekleşen olaylardan ötürü Osmanlı Devleti büyük bir otorite boşluğu ve kargaşanın içerisindeyken on bir yaşında tahta geçmiştir. Saltanatının ilk 9 senesi annesi Kösem Sultan'ın emrinde bulunan idarecilerin sultanı altında geçmiştir. Sadrazam Recep Paşa'yı idam ettirip zorbaları ortadan kaldırmak suretiyle idareyi tam manasıyla eline aldığı yirmi yaşına kadar pasif kalıp vaktini yalnızca etrafındaki şahısları tanımakla ve saltanat işlerini kavramakla geçirmiştir (Yılmaz, 2020).

İdareyi ele alınca otoriteyi sağlayabilmek maksadıyla sert bir politika izlemiştir. İtaatsizlik ihtimali ortaya çıktığı anda ağır cezalar vererek bu ihtimali ortadan kaldırmıştır. Osmanlılarda yok denecek kadar az olan şeyhülislam idamını dahi yapmaktan çekinmemiştir (Uzunçarşılı, 1973).

IV. Murad'ın yaşadığı 17. yüzyılda müellifler arasında devlet teşkilatını tenkit eden tarzda bir eser verme âdeti olmamasına rağmen Koçi Bey bu nevi bir eser vermeyi tercih etmiştir. Bazen sayılarla bazen benzer vakıaları zikrederek tenkitlerini desteklemiştir. Genellikle zarif bir üslup benimserken sert bir dil kullandığı yerler de olmuştur. Teferruatlara değinmesi devlet teşkilatı içerisindeki bilgisinin derinliğini, IV. Murad gibi kendisinden çekinilecek bir padişaha karşı çekinmeden doğruları söylemesi ise cesaretini göstermektedir (Uluçay, 1954).

Koçi Bey'in risalesinin mümeyyiz vasfı yalnızca zamanındaki sorunlara değinmekle kalmayıp aynı zamanda bunların tahliline girişmesidir. Sorunların kaynaklarını ortaya koymuştur. Sorunların hangi kurumlardaki çürüme sebebiyle ortaya çıktığını, bu kurumların içerisinde olması gereken düzeni anlatırken geçmişle şimdinin daimî mukayesesi yapmıştır. Derinlemesine tahlilinin yanına dönemlere dair istatistik verilerini de eklemesiyle muhatabının kendisine itiraz etmesine imkan tanımamaktadır. İçerisindeki tahlillerin, tenkitlerin ve tekliflerin başka bir yerden alınmayıp Koçi Bey'in bizzat müşahedesine ve tecrübesine dayanması bu eseri orijinal yapmaktadır (Akün, 2002).

2. METOT

Bu çalışmaya konu olan risale Osmanlı Devleti için kaleme alındığından ötürü şer'i hükümler konusunda Hanefi mezhebi dikkate alınmıştır. Risale, bu çalışmadan önce İslam hukuku açısından incelenmediği için pek çok cihetten incelenmeye ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın sınırlandırılması maksadıyla değerlendirme İslam hukukunda devlet başkanının yetkileri ile sınırlı tutulmuştur.

3. TARTIŞMA

İslam hukukunda cezaları belirlenmiş suçların cezalarına had ve kısas denilmektedir. Bunlar haricindeki suçların cezalarının takdiri devlet başkanına bırakılmıştır ki bunlara ta'zir denilmektedir. Ta'zirden ceza çeşitliliği çok fazladır. Ta'zir cezasının had cezasından daha ağır olup olmayacağı hususunda ise ihtilaf mevcuttur (Uslu, 1998).

Ta'zir cezasının verilmesindeki maksat, kötülüklerin yayılmasını engellemek, Allah haklarının ve kul haklarının korunması, kötülükler sebebiyle toplumun ve bireylerin zarara uğramasına engel olunması gibi hususlar olduğundan ta'zir cezası mahiyeti itibariyle te'dib ve ıslah niteliği taşımaktadır (Başoğlu, 2011).

İslam hukuku açısından mevzu incelendiğinde devlet başkanının diğer bir hüküm koyma yetkisinin siyaset-i şer'iyye adıyla ifade edildiği görülmektedir. Siyaset-i şer'iyyenin farklı tarifleri olmasına rağmen en münasip olanının "Hâkimin, yapılmasında maslahat gördüğü şeyi hakkında cüz'i delilin olmaması durumunda dahi yapmasıdır" (İbn Nüceym, 1997) olduğu görülmektedir.

Cüz'i delile dayanmadan hüküm koyabilmesi devlet başkanına çok geniş bir yetki alanı tanımaktadır. Lakin tanımlar incelendiği vakit, devlet başkanının bu yetkiyi ancak maslahat olması durumunda kullanabileceğinin ifade edildiği görülmektedir. Maslahat ise umumun menfaatine olacak bir şeyi elde etmek yahut umumun fesadına sebebiyet verecek bir şeyi engellemek olarak açıklanmıştır (Dönmez, 2003). Binaenaleyh devlet başkanı bu yetkisini ancak cemiyetin faydasına olacak şekilde kullanabilir.

Siyaset-i şer'iyyenin bir çeşidi olan cezanın ağırlaştırılması diğer bir ifadeyle "tağlîz-i cinayet" cihetinden bakıldığında siyaset-i şer'iyye, ta'zirin içerisine dahil olmaktadır. Lakin siyaset-i şer'iyyenin bütün vecihleri dikkate alındığında siyaset-i şer'iyyenin ta'zirden daha umumi olduğu görülmektedir. Ta'zirin yalnızca cezalarda uygulanması, siyaset-i şer'iyyenin ise cezanın yanı sıra idarî hükümlerde de uygulanabilmesi açısından da ta'zirden daha geniş olduğu müşahede edilmektedir (Başoğlu, 2011).

Siyaset-i şer'iyyenin bazı özellikleri şu şekilde sıralanabilir (Apaydın, 2009):

- İslam'ın hükmünü belirtmediği meselelerde hüküm koyma yetkisidir.
- İslam'ın esaslarına muhalif olamaz.
- Konulacak hükümde umumun maslahatının olması gerekmektedir. Maslahatın tespitine de akılla ulaşıldığından ötürü bu yetkinin temel unsuru akıldır.
- Konulan hükümler sabit değil değişken bir yapıya sahiptir. Maslahatın değişmesiyle hüküm de değişir.
- Hedef insanları kötülükten alıkoymak olduğu için eğer bu daha düşük bir cezayla mümkün olacaksa daha yüksek bir cezaya gidilemez.
- Cezanın verilmesi için suçun gerçekleşmesi şartı her zaman aranmamaktadır. Bazen töhmet veya ihtimal durumunda da ceza verilebilir. Nitekim Hz. Ömer, yakışıklılığı sebebiyle Medine'deki kadınların arasında fitneye sebebiyet vereceğinden çekinerek Nasr b. Haccac'ı sürgüne göndermiştir.

4. VERİLER

Koçi Bey'in risalesinde üzerinde çokça durduğu mevzulardan biri tımar ve zeamet sistemidir. Tımar ve zeamet sistemi, devlete ait arazilerin karşılığında asker yetiştirmeleri şartıyla şahıslara verilmesidir. Koçi Bey, haksız yere bu arazileri elde eden kimselerden bunların geri alınması gerektiğini savunmaktadır (Koçi Bey, 2008). Koçi Bey'in bu teklifi İslam hukukuna uygundur. Zulümle elde edilmiş yerde zalimin hak iddiasında bulunamayacağına dair pek çok kaide mevcuttur.

Koçi Bey, eğlence günlerinde halkı eğlendiren kimselere eğlencenin sonunda sultan tarafından ihsanda bulunma âdeti olduğunu aktarmaktadır. Bu kimselerin yeniçerilik haricinde bir şeye razı olmamaları sebebiyle bu ocağın zamanla bozulmasına sebep olduklarını ifade etmektedir (Koçi Bey, 2008). Bu ihsanları eleştiren Koçi Bey bu şekilde bir ihsanda bulunmanın doğru olmadığını ifade etmektedir. Mevzu incelendiğinde her ne kadar basit birkaç kişiye verilen bir ihsanmış gibi görünse de yeniçeri ocağı içerisinde rahatsızlıklara sebebiyet vermesi, birliklerinin bozulması sebebiyle ordunun zayıflaması gibi nedenlerden ötürü bu denli mefsedete sebebiyet veren bir ihsanda bulunmanın devlet başkanı açısından caiz olmadığını söylemek gerekir. Dolayısıyla Koçi Bey'in buradaki tenkidi isabetli ve İslam hukukuna uygundur.

Koçi Bey, sultanın makamlarda değişiklik yapma yetkisinin olduğunu lakin bunun sürekli olması durumunda hem makamın itibarının zedelendiğini hem de makam verilen kimselerin aileleriyle birlikte

mağduriyet yaşadıklarını ifade etmektedir (Koçi Bey, 2008). Makam değişikliklerinin keyfi olması, cemiyetin menfaatini sağlamakla yükümlü olan padişahın cemiyetin fesadı için çabaladığını göstermektedir. İslam hukuku açısından bu muamele caiz değildir. Koçi Bey'in buradaki tenkidi isabetlidir.

5. NETİCE

Zor dönemde hükümdarlığa gelen IV. Murad, Koçi Bey'in sunduğu arzları da dikkate alarak ciddi ıslahat faaliyetine girişmiştir. Otoriteyi yeniden sağlayabilmek için suçlulara çok ağır cezalar vermekten çekinmemiş, devletin işleyişi konusunda teftişe çok ehemmiyet vermiştir. Neticede Osmanlı Devleti'nin bükülmüş olan belini yeniden doğrultmuştur.

İslam hukukunda devlet başkanının yetkisi açısından değerlendirdiğimiz Koçi Bey Risalesi'nde değinilen sorunlardan bazıları günümüzde de mevcuttur. Örneğin Koçi Bey, haksız yere temlik edilen vakıf mallarına el konulup hak sahiplerine iadesini teklif etmektedir. Vakıf mallarının mülkiyetini halihazırda ellerinde bulunduran kişilerin bunu ne vakit elde ettiklerine dikkat edilmeksizin acilen bu malların ellerinden alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu yapılan teklif günümüz için de uygulanması gereken bir tekliftir. Zira vakıf malları İslam hukukuna göre Allah'ın mülkü sayılmaktadır. Kimsenin bunları mülkiyetine geçirme hakkı yoktur. Günümüzde ise tamamen dinî bir kavram olan vakıf konusunda dinin koyduğu hükümler dikkate alınmaksızın vakıf malları tamamen keyfi olarak satılmış, kiralanmış yahut hak sahibi olmayan kişilere temlik edilmiştir. Buradaki zulme son verilip dinî bir terim olan vakıf mallarının dinin gerektirdiği şekilde vakfedilen kişilere teslim edilmesi gerekmektedir.

Günümüzle örtüşen diğer bir mesele Koçi Bey'in padişah tarafından verilen ihsanlar, hediyeler sebebiyle devletin işleyişinin bozulduğundan bahsetmesidir. Vasıfsız kişilerin bu ihsanlar sebebiyle yeniçerilik, tımar, zeamet sistemi gibi devletin can damarı mesabesinde olan kurumların bozulmasına sebebiyet verdiklerini aktarmaktadır. Günümüzde de devletin idaresini elinde bulunduran bazı kimselerin, makamlarını kullanarak hak etmeyen kimselere yüksek maaşlı vazifeler "hediye" etmeleri sebebiyle bürokrasideki uyumu bozarak devletin işleyişini kötü etkiledikleri görülmektedir. Devletin işleyişi hakkında büyük bir sorun teşkil eden bu tür keyfi uygulamaların sonlandırılması gerekmektedir.

Verilen misallerde de görüldüğü üzere cemiyet içerisindeki sorunlar her dönemde birtakım benzerlikler göstermektedir. Bu sorunlara nasıl çözümler önerildiği, bu çözümler neticesinde ne gibi sonuçlar ortaya çıktığı müverrihler tarafından kayda alınmıştır. Binaenaleyh bugün için üretilecek çözümlere kaynaklık etmesi için bunların dikkate alınması gerekmektedir.

Bugünün sorunları için ortaya konulan çözümlere bakıldığında cemiyetin kâhir ekseriyetinin mensup olduğu din olan İslam'ın ve yaşadığımız topraklarda kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nden önceki devlet olan Osmanlı'nın yeterince dikkate alınmadığı görülmektedir. Halbuki toplumumuzu diğer cemiyetlerden ayıran en mühim unsurların başında gelen İslam'ı ve tarihi tecrübemiz olan Osmanlı'yı dikkate almadan ortaya koyulan her çözüm yetersiz olup akim kalmaktadır.

Netice itibarıyla sosyal bilimlerde alan fark etmeksizin bugünün sorunlarına dair çözüm üretmeyi hedefleyen her çalışmada İslam'ın ve Osmanlı'nın dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKÜN, Ö. F., (2002). Koçi Bey, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 26/143-148, Ankara
- APAYDIN H. Y., (2009). Siyâset-i Şer'iyeye, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 37/299-304, İstanbul
- BAŞOĞLU, T., (2011). Ta'zîr, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 40/198-202, İstanbul
- DİNÇER, Ö., (2018). Siyasetnâmeleri Yeniden Okumak Bir Yönetim Bilimci Gözüyle Geleneksel Siyasi Düşünce, 2. baskı, Klasik Yayınları, İstanbul
- DÖNMEZ, İ. K., (2003). Maslahat, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 28/79-94, Ankara
- FÂRÂBÎ, (1986). Ârâ'u Ehli'l-Medineti'l-Fadile, 2. baskı, Daru'l-Meşrik, Beyrut
- HAMMER, B. J. V. P., (1990). Büyük Osmanlı Tarihi, çev. Mehmed ATA Bey, Üçdal Neşriyat, İstanbul
- İBN NÜCEYM, (1997). el-Bahrü'r-Raik, Daru'l-Kitâbi'l-İslâmî,

- KOÇI BEY, (2008). Koçi Bey Risaleleri, thk. Seda Çakmakcioğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- TAHİR, B. M., (2016). Osmanlı Müellifleri, thk. Mehmet Ali Yekta Saraç, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara
- TAŞKÖPRİZÂDE, A. E., (1985). Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm, Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut
- UĞUR, A., (2001). Osmanlı Siyasetnameleri, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- ULUÇAY, M. Ç., (1954). Koçi Bey, İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, 6/832-835, İstanbul
- USLU, R., (1998). İslam Hukukunda Devlet Başkanının Suç ve Ceza Belirleme Yetkisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1973). Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- YILMAZER, Z., (2020). Murad IV, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, 31/177-183, Ankara